

Everett L. W o r t h i n g t o n, jr. (red.), *Dimensions of forgiveness. Psychological research and theological perspectives. Laws of Life Symposia Series, vol. 1*, Philadelphia–London: Templeton Foundation Press 1998, ss. 368.

Dimensions of forgiveness jest pierwszą pozycją z serii prezentującej sympozja organizowane z inicjatywy Fundacji Johna Templetona, dotyczące badań nad wartościami i cnotami, które polepszają jakość życia jednostek, a co za tym idzie – dobrostan społeczeństwa. Książka pod redakcją E. L. Worthingtona jr. zawiera niektóre z referatów wygłoszonych na sympozjum poświęconym przebaczeniu, które odbyło się w 1997 roku w Hope College w Holland, w Michigan. Wzięło w nim udział ponad 40 prelegentów – uczonych zajmujących się tą tematyką.

Psychologiczne badania nad przebaczeniem są nowym ujęciem znanego zagadnienia. Przebaczenie było praktykowane od wieków w życiu codziennym, a refleksję nad nim podejmowano w ramach systemów religijnych i filozoficznych. Jednak, jak zwraca uwagę we wstępie redaktor tomu, badania nad tą problematyką na gruncie psychologii rozpoczęto niedawno. Wzrost zainteresowania wśród badaczy rozpoczął się dopiero od lat osiemdziesiątych. Poszukiwania psychologów miały swe źródło przede wszystkim w praktyce klinicznej, ale prowadzono również badania podstawowe w ramach psychologii rozwojowej i społecznej. Położyły one fundamenty pod wiedzę naukową dotyczącą przebaczenia. O dużym zainteresowaniu tą dziedziną wiedzy świadczą liczne publikacje, jak również całe numery czasopism naukowych poświęcone temu zagadnieniu. Powstały instytuty naukowe badające przebaczenie, a osiągnięcia uczonych cieszą się zainteresowaniem społeczności międzynarodowej wykorzystaniem osiągnięć uczonych (np. są one wykorzystywane przez Komisję Prawdy i Pojednania w RPA).

Omawiana monografia zawiera artykuły ujmujące zagadnienie przebaczenia w pięciu perspektywach – religijnej, procesów społecznych, promocji przebaczenia, dotychczasowych opracowań oraz kierunków dalszych badań – według których uporządkowano dziesięć artykułów wchodzących w skład książki.

Część pierwszą, *Przebaczenie w religii*, rozpoczyna praca luterkańskiego teologa M. E. Marty'ego traktująca o przebaczeniu w chrześcijaństwie. Autor pisze o przebaczeniu – zarówno w relacji religijnej, jak i w stosunkach międzyosobowych – nie tyle jako o doktrynie, ile o etosie. Wskazuje na to, że motyw przebaczenia, ma swoje źródła już w Starym Testamencie. Pojęcie to, przejęte przez chrześcijaństwo, jest centralne dla tej religii. Autor przedstawia zagadnienie przebaczenia, umieszczając je w kontekście relacji do Trójcy Świętej i Jej odniesień do człowieka jako odbiorcy i przekaziciela Boskiej aktywności. Korzysta przy tym z przekazu biblijnego oraz tradycji teologicznej i filozoficznej (m.in. S. Kierkegaarda, K. Rahnera, D. Bonhoeffera, L. G. Jonesa).

Artykuł E. N. Dorffa, profesora filozofii w University of Judaism, prezentuje żydowskie podejście do przebaczenia w relacjach międzyludzkich jako pochodzącego od Bożego przebaczenia. Wskazuje on na przeszkody pojawiające się w wyrażeniu prośby o przebaczenie oraz w udzieleniu przebaczenia, a także na czynniki skłaniające do udzielenia przebaczenia. Autor określa również zakresy terminów blisko ze sobą związanych, takich jak ułaskawienie, usprawiedliwienie, przebaczenie i pojednanie oraz hebrajskich pojęć odnoszących się do przebaczenia. Główna część rozdziału poświęcona jest analizie hebrajskiego rytuału *teshuvah*. Jest to przyjęcie na powrót do społeczności złoczyńcy, który wyrządził krzywdę jednemu z jej członków. Autor przytacza fragmenty majmonidesowego opisu tegoż rytuału oraz przedstawia jego ograniczenia i możliwości.

Część druga książki zawiera dwa artykuły, które ukazują obecność przebaczenia w podstawowych procesach społecznych. Pierwszy, autorstwa K. I. Pargamenta i M. S. Rye, składa się z dwóch części. Część pierwsza ujmuje przebaczenie jako metodę radzenia sobie w sytuacjach trudnych. Po krótkim wprowadzeniu w problematykę autorzy przedstawiają podział metod radzenia sobie na konserwatywne i transformacyjne. Następnie koncentrują się na samym przebaczeniu. Prezentują je jako metodę radzenia sobie i wyróżniają w nim fazę konserwatywną i transformacyjną. Druga część artykułu ujmuje przebaczenie jako czynność „uświęconą” przez religię. Przedstawiony został wkład religii w proces przebaczenia i wynikające z tego konsekwencje.

R. F. Baumeister, J. J. Exline i K. L. Sommer pierwszą część kolejnego rozdziału poświęcili opisowi procesów, które zachodzą podczas działania krzywdzącego, temu, jak ono wygląda z perspektywy sprawcy i ofiary oraz czym różnią się te perspektywy. Autorzy opisują zjawisko przebaczenia w wymiarach: wewnątrzpsychicznym i międzyosobowym. Rozróżniają i opisują na tych dwu wymiarach cztery rodzaje przebaczenia: „puste”, „ciche”, „zupełne” i brak przebaczenia. Stwierdzają, że przebaczenie w sferze wewnętrznej może być korzystne nawet wtedy, gdy nie ma możliwości, aby zaktualizowało się w sferze międzyosobowej. Druga część artykułu to przedstawienie teorii urazy (*grudge theory*); autorzy usiłują odpowiedzieć na pytanie, dlaczego osoby pokrzywdzone decydują się pielęgnować urazę pomimo wysokich kosztów emocjonalnych.

Trzecia część omawianej pozycji poświęcona jest interwencjom mającym na celu promocję przebaczenia. Badania nad ich skutecznością są w początkowej fazie i dotyczą głównie dwóch dużych programów interwencji autorstwa R. D. Enrighta oraz M. E. McCullougha. Artykuł E. L. Worthingtona jr. prezentuje stworzony przez niego piramidowy model przebaczenia. Składa się on z pięciu kroków: (1) przywołania zranienia na nowo w pamięci, (2) wzbudzenia empatii do krzywdziciela, (3) altruistycznego daru, (4) zgody na przebaczenie oraz (5) podtrzymywania przebaczenia. Opisując każdy z pięciu kroków, autor przeprowadził wstępną analizę neurobiologicznych podstaw przebaczenia i nieprzebaczenia oraz odniósł się do badań empirycznych, również spoza dziedziny samego przebaczenia. W ostatnim paragrafie omówiony został związek przebaczenia z pojednaniem.

R. D. Enright i C. T. Coyle przedstawiają dotychczasowe badania nad modelem procesualnym przebaczenia w interwencjach psychologicznych. Autorzy przedstawiają definicję przebaczenia, odróżniając to pojęcie od terminów: ułaskawienie, uniewinnienie, usprawiedliwienie, zapomnienie i wyparcie oraz pojednanie. Następnie przedstawiają jego krótką analizę filozoficzną, koncentrując się na podejściu autorów nowożytnych i współczesnych (w ostatnich dwóch dekadach również w filozofii wzrosło zainteresowanie tą tematyką). Zasadniczym celem artykułu jest prezentacja psychologicznego modelu przebaczenia (zawiera on 20 procesów psychicznych podzielonych na 3 fazy) oraz badań nad nim. Szczegółowo przedstawiono wyniki badań nad studentami emocjonalnie zranionymi przez rodziców i nad mężczyznami zranionymi przez decyzję swoich partnerek dotyczącą aborcji.

Artykuł C. E. Thoresena, F. Luskina i A. H. S. Harrisa analizuje dotychczasowe wyniki badań empirycznych nad interwencjami psychoterapeutycznymi opartymi na przebaczeniu. Rozpoczyna go refleksja nad procesem uczenia się przebaczenia. Jest ono uwarunkowane przez kulturę i religię przyjętą przez środowisko, w którym żyje jednostka. Autorzy zwracają uwagę na zjawisko zainteresowania się procesem przebaczenia przez osoby zajmujące się poradnictwem psychologicznym. W kolejnym paragrafie autorzy omawiają opublikowane dotychczas raporty z badań nad interwencjami. Przedstawiają własny model przebaczenia, utworzony w perspektywie poznawczo-behawioralnej, oraz koncentrują się na wynikach badań nad treningiem przebaczenia wśród osób młodych. Analizę kończą paragrafy poświęcone polepszaniu jakości badań nad interwencjami psychologicznymi.

Część czwarta pozycji zawiera bibliografię opublikowanych badań nad przebaczeniem i pokrewnymi zjawiskami, opracowaną przez M. E. McCullougha, J. J. Exline i R. F. Baumaistera. Jest to bardzo obszerne opracowanie, które obejmuje 100 najważniejszych artykułów z ostatnich 20 lat. Każda z umieszczonych tam pozycji została opisana według schematu zawierającego: dane bibliograficzne pozycji, cel badań, zastosowany model badawczy, opis przebadanej próby, kontrolowane zmienne, rezultaty badań, wnioski, komentarz autorów bibliografii, adres do korespondencji. Jest to bardzo przydatne narzędzie dla psychologa zajmującego się problematyką przebaczenia.

Część piątą monografii – Przebaczenie w przyszłych badaniach – rozpoczyna artykuł redaktora tomu. Autor podsumowuje dotychczasowe wyniki badań oraz wskazuje dalsze kierunki ich rozwoju. Według niego, prace na ten temat powinny opierać się na pięciu filarach. Pierwszy to terminologiczna jasność; jest ona w dalszym ciągu niewystarczająca nawet w obszarze definicji samego przebaczenia. Nowe opracowania teoretyczne powinny dotyczyć zwłaszcza motywów i procesu nieprzebaczenia, pojawiania się przebaczenia w naturalnych sytuacjach, promocji przebaczenia oraz analizy składowych przebaczenia. Trzecim kierunkiem jest rozwój metod pomiaru. Czwartym – badania populacji szczególnie związanych z przebaczeniem (np. ofiary przestępstw, zarażeni HIV czy osoby rozwiedzione). Ostatni filar to polepszenie jakości metodologicznej publikacji i popularyzacja tematu poprzez wydawanie artykułów i metaanaliz w renomowanych czasopismach naukowych.

Artykuł końcowy napisał L. B. Smedes, protestancki teolog, specjalista od etyki chrześcijańskiej, autor książki *Forgive and forget* (1984), która stała się ważnym impulsem do wzrostu zainteresowania przebaczeniem i podjęcia nad nim systematycznych badań. W artykule autor łączy przebaczenie z nadzieją. Są to – według niego – jedyne sposoby akceptacji przeszłości, której nie można zmienić (przebaczenie) i przyszłości, której nie można przewidzieć (nadzieja). Autor opisuje cztery stacje na drodze od przebaczenia do nadziei: (1) poczucie obcości, które może być okazją do wyruszenia w podróż, (2) przebaczenie – ścieżka, która prowadzi poprzez odkrycie człowieczeństwa krzywdziciela, porzucenie praw do zadośćuczynienia i przemianę uczuć względem krzywdziciela do (3) pojednania. To zaś daje (4) nadzieję na przyszłość.

Prezentowana książka obszernie i wyczerpująco przedstawia dotychczasowe osiągnięcia uczonych w dziedzinie naukowego opracowania zjawiska przebaczenia. Poszczególne artykuły ukazują praktyczne kroki do podjęcia przebaczenia i płynące z niego korzyści dla jednostki, a także pozytywne jego konsekwencje w rodzinach, wspólnotach, świecie. Książka jest cennym źródłem informacji dla psychologów teoretyków, a także praktyków zajmujących się przebaczeniem i pracą z ludźmi pokrzywdzonymi. Atutem pozycji jest bardzo dobrze opracowana w części czwartej bibliografia. Monografię cechuje różnorodność ujęć tematu zarówno od strony teoretycznej, jak i metodologicznej. Artykuły podsumowujące wyniki badań charakteryzuje krytyczna i pogłębiona metodologicznie i merytorycznie analiza dotychczasowych danych. W pracy zawarte są nowe propozycje teoretyczne (np. teoria urazy) i terapeutyczne (np. modele Worthingtona i Thoresena i in.) oraz wyznaczone konkretne kierunki dla dalszych prac badawczych. Interesująca i ubogacająca jest część teologiczna. Dla psychologa ważne jest poznanie ujęć religijnych mających wpływ na przekonania osób, które bada bądź którym pomaga.

Rafał P. Bartczuk

Katedra Psychologii Społecznej i Psychologii Religii KUL